

IV. TEOLOGIE PRACTICĂ

METODOLOGII EDUCAȚIONALE ÎN CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA PICTURILOR MURALE

THEO MUREȘAN*

REZUMAT. Lucrarea prezintă demersul istoric al formării conservatorilor și restauratorilor de pictură murală în România din momentul abordării științifice pluridisciplinare a acestui domeniu, instituțiile de învățământ superior de formare acreditate, misiunile și programa acestor departamente, teoriile de abordare, precum și cunoștințele și competențele de specialitate dobândite de viitorii specialiști.

Cuvinte cheie: istorie, patrimoniu, conservare, restaurare, metodologie de intervenție, pictură murală, învățământ superior.

Dezvoltarea conservării și restaurării picturilor murale din România începe prin înființarea Comisiei Monumentelor Istorice în anul 1892. Acțiunea de restaurare a monumentelor a fost stimulată provocând și o cristalizare progresivă a unei concepții unitare în ceea ce privește acțiunea de salvagardare a patrimoniului cultural național. În perioada dintre cele două războaie mondiale Comisia Monumentelor Istorice a reușit să restaureze numeroase monumente și în același timp să stabilească un sistem de afișare a problemelor propriilor activități de restaurare, în general respectul pentru monument în întreaga sa totalitate, cu toate elementele componente ceea ce explică și atenția acordată picturilor murale.

În 1955 se regândește lista monumentelor istorice, revizuindu-se și obligațiile privind conservarea patrimoniului arhitectural. În anul 1968 apar șantiere cu rol formativ la biserica Mănăstirii Cozia respectiv biserica Parohială din Crișcior, având ca obiectiv și restaurarea sistematică a picturilor murale.

---

* Prof. Univ. Dr., Universitatea de Artă și Design Cluj-Napoca, email: tmuresan33@yahoo.com

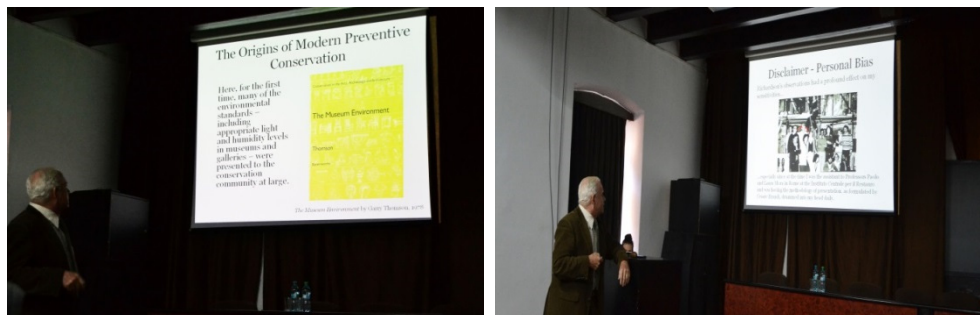
Anul 1970 este începutul abordării științifice pluridisciplinare prin organizarea de către UNESCO a unei misiuni de cercetare privind starea de conservare a principalelor monumente medievale din România. Nume importante din domeniu sunt incluse în această misiune: Raymond Remaire, Paul Philippot, Paulo Mora și Gerry Thomson. În următoarea vară se organizează un șantier pilot la Mănăstirea Humor și la Biserica Neagră din Brașov. Prin acest proiect se favorizează formarea profesională a restauratorilor români sub îndrumarea unor personalități precum Laura Sbordononi Mora, Paulo Mora, Paul Philippot, Helmut Scholz, Fredreich Buchenrieder, Emerich Mochapp, Zbigniew Majcherovicz, Jacqueline Brukhardt, Maria Pia Gazzola, Carmen dell Valle, Claudia Cornaggia. O parte din acești restauratori români formați pe șantierele din 1971, beneficiaseră deja de cursuri de specializare la Roma deținând competențe privind nevoia implicării efective a tuturor specializărilor necesare, activitatea de restaurare depășind perioada acțiunilor subiective, profund nocive pentru opera de artă tratată. Programul de activitate stabilit cu această ocazie avea ca scop constituirea și dezvoltarea unui grup de acțiune complex care să acționeze pentru punerea în valoare a picturilor murale.

La colochiul de conservare și restaurare a picturilor murale din anul 1977 cu participarea specialiștilor: Laura Sbordononi Mora, Paulo Mora, Paul Phillipot organizat în nordul Moldovei și prin publicarea articolelor sub coordonarea istoricului de artă Vasile Drăguț, se introduc liniile directoare ale conservării și restaurării picturilor murale din România prin expunerea principiilor de conservare-restaurare, a metodelor de documentație, investigație și intervenție. În același timp se enunțau principii de abordare, proceduri tehnice ce rămân valabile în continuare și care au dus de fapt la implementarea principiilor restaurării științifice. Se ridică problema respectării cadrului ambiental a unui monument și a celui tradițional existent, el trebuind păstrat, și neacceptarea demolărilor sau transformărilor în zona protejată, acestea provocând o alterare a raportului de volume. Acumularea de date consistente interdisciplinare în cadrul acestui colochiu din șantierele pilot a condus la ideea introducerii formării științifice a restauratorilor în domeniul universitar. Principalul loc de formare a specialiștilor în domeniul conservării-restaurării picturilor murale a fost Institutul de Arte *Nicolae Grigorescu* din București, aceasta generând un proces de asimilare a experienței specialiștilor din cercetare în învățământul superior și colaborarea cu instituții de profil din străinătate într-un sistem interdisciplinar.

Odată cu schimbările de după 1989 s-a înființat departamentul de conservare-restaurare de sine stătător la Academia de Arte Frumoase București, însă a fost încurajată formarea de noi departamente de conservare-restaurare în cadrul Universității de Artă și Design Cluj-Napoca dar și la Universitatea de Artă *George Enescu* din Iași. Formatorii noilor departamente aveau la bază experiența acumulată atât pe șantiere de conservare-restaurare pictură murală cât și studii

superioare promovate în cadrul departamentului de Conservare-Restaurare București, laolaltă cu specializări la International Centre for the Study of Preservation and Restoration of Cultural Property (ICROM) Roma și Opificio delle Pietre Dure (OPD) Florența.

Una dintre misiunile specializării Conservare și Restaurare din cadrul Universității de Artă și Design Cluj-Napoca a fost de la bun început perpetuarea principiilor corecte privind conservarea și restaurarea în România. În același timp formatorii cât și studenții din cadrul departamentului de la Cluj, au în vedere vizite de documentare și workshopuri cu alte școli și instituții de conservare-restaurare internaționale: ICOM, ICROM, OPD Florența, ISCR Roma, Fundația Romualdo del Bianco, Accademia di Belle Arti, Macerata, Accademia di Belle Arti e del Restauro, Palermo, Accademia di Belle Arti, Bari, École Supérieure des Arts Saint-Luc, Liège. Ținându-se cont de deosebita importanță a acestui tip de învățământ superior, se dorește sincronizarea curriculei universitare atât la nivel de licență cât și de master, care să aducă împreună principiile de bază comune celor trei universități formatoare de restauratori în domeniul conservării-restaurării picturilor murale, dar și o corelare atentă cu centrele internaționale importante din domeniu, consacrate în plan mondial ca repere pentru conservarea și restaurarea picturilor murale: ICROM Roma, OPD Florența, ISCR Roma.

Prelegeri de conservare-restaurare susținute de conservator Paul Schwartzbaum în cadrul programului Erasmus+, Universitatea de Artă și Design din Cluj-Napoca în colaborare cu Guggenheim Foundation, octombrie, 2014.

Trecerea pe sistemul european de credite transferabile și echivalarea tipurilor de cursuri cu unul omogen european, a fost de asemenea impusă și de programul de schimburi europene universitare Erasmus și Leonardo. Aceste schimbări au favorizat mobilități și plasamente pentru profesori și studenți atât la nivel de Licență cât și de Master sau Doctorat, aceasta fiind o cale de a păstra o

curriculă actuală și sensibilă la noutățile din domeniu. Însușindu-și principiile și obiectivele lui Carlo Argan și Cesare Brandi, fondatorii ICR Roma care au gândit crearea unui nou statut al restauratorului - cel de "restaurator științific", Specializarea Conservare și Restaurare de la UAD Cluj-Napoca își propune ca formarea complexă a restauratorului să cuprindă abilități aplicativ-tehnice și cunoștințe teoretice pluridisciplinare ce constau în cunoașterea produselor de intervenție și metoda lor de aplicare. Documentarea și cercetarea universitară contemporană, presupune ca restauratorul să întreprindă, de asemenea, o activitate proprie pentru a își optimiza capacitatea de individualizare a tehnicilor ideale în studiul obiectelor de artă și citirea obiectivă a informațiilor date de tehnicile de investigare folosite.

Atât cursurile teoretice cât și activitățile practice fac din specializarea conservare și restaurare o disciplină complexă. Toate aceste informații au ca scop prezentarea metodologiilor de conservare și restaurare și a metodelor de analiză specifice ramurii de studiu în conservare-restaurare. Dezvoltarea aptitudinilor impuse de metodologia conservării și restaurării, cât și abilitatea de a manevra aparatura laboratorului de conservare-restaurare, sunt deprinse în anii academici. Ideea identității obiectului de artă și necesitatea de a-l proteja prin intervenții minime sunt transmise și bine definite studentului prin dobândirea, cu precădere, a tehnicilor non-invazive de investigare a obiectului de artă. Parte importantă din analiza preliminară este contextualizarea istorică și estetică a artefactului în vederea înțelegerii contextului și a tehnicii în care a fost creat, pentru ca acțiunile următoare de conservare și restaurare să poată fi aplicate deontologic. Consemnarea fiecărei etape în restaurarea obiectului de artă este obligatorie dat fiind că restaurarea însăși devine parte din istoricul artefactului.

Învățământul contemporan românesc are la bază crearea unei conștiințe active a viitorului restaurator în recunoașterea valorii intrinsece a obiectului artistic și respectarea integrității lui stilistice, acest lucru fiind în mare parte datorat unei culturi vizuale și teoretice din segmentul istoriei și teoriei artei.

În cadrul cursurilor de la specializarea Conservare și Restaurare a Universității de Artă și Design Cluj-Napoca se abordează îndeaproape procesul de conservare și restaurare în recuperarea istorico-estetică a picturilor murale. Intervențiile de conservare și restaurare scot la iveală modificări ale aspectului original al arhitecturii, suportului și picturii, modificări determinate de diferite evenimente istorice sau de alte situații. Experiența acumulată pe șantierele de conservare și restaurare ne pune față-în-față cu o gamă variată de probleme cu privire la formele de alterare ale picturilor murale, determinându-ne să interpretăm, să stabilim și să aplicăm metodologia corectă de intervenție, în funcție de zonă și de gradul de degradare.

În ordinea cronologică a operațiunilor procesului de conservare și restaurare, examinarea este prima și cea mai importantă etapă în reevaluarea istorică, artistică și tehnică a unei picturi murale. În general, investigațiile invazive sau non-invazive care preced o restaurare au ca obiectiv achiziționarea de date referitoare la: istoria monumentului și a decorațiilor murale (date de ordin istoric), tehnica și metodologia de executare a picturilor, inclusiv etapele și ordinea efectuării lor, materialele constitutive și structura lor, istoria conservativă a obiectului (individualizarea și recunoașterea intervențiilor precedente, natura materialelor de restaurare), procesele patologice care compromit stabilitatea în studierea stadiului de conservare și a produșilor proceselor de degradare.

Expoziția absolvenților UAD Cluj-Napoca, specializarea conservare și restaurare, Expo Transilvania, 2014

În procesul de conservare-restaurare al picturilor murale, în primul rând este importantă stabilirea stării de conservare, eliminarea cauzelor și a factorilor de degradare, dar și elementele constitutive. Pentru determinarea stării de conservare a stratului de culoare se efectuează teste de aderență și de absorbție. În continuare vor fi abordate în ordinea efectuării lor etapele și metodologiile de intervenție aplicate în funcție de tipul de degradare prezent: fixarea, consolidarea, curățarea, tratamente speciale cu hidroxid de bariu. Ultima parte a intervenției este dedicată problemelor de abordare estetică a picturilor murale, prin care se urmărește înlăturarea discontinuităților stratului de culoare, urmărindu-se în ansamblu unitatea optică, documentară și estetică a imaginii, după principii adecvate, răspunzând fiecărei necesități în parte prin diferite modalități eficiente.

Conservarea și restaurarea științifică a picturilor murale prin multitudinea de investigații pe care le întreprinde, folosind echipe pluridisciplinare, reușește să aducă clarificări de la nivelul suportului până la nivelul stratului de culoare, contribuind la clarificarea execuției tehnice, a datării, a stilului, la infirmarea sau confirmarea unor legende. Școala românească de conservare și restaurare, prin formatorii ei, impune rigorile critice și autocritice în conservarea și restaurarea operelor de artă conform principiilor a doi mari teoreticieni și fondatori ale unor școli de restaurare la Roma - Cesare Brandi și respectiv Florența - Umberto Baldini: se restaurează doar materia operei de artă doar dacă există informații și abilități ce respectă instanța istorică și estetică.

Restauratorul se află mereu între problemele teoretice și noile materiale și metodologii de intervenție adăugându-se la acestea și partea economică. Astfel, un restaurator practician trebuie să fie foarte atent la teoria generală a restaurării picturilor murale, la noile tendințe teoretice, pentru a putea să le coreleze la noile materiale aplicate în metodologii, dar în același timp să păstreze o utilizare minimală a acestora sub regula minimei intervenții asupra unui artefact așa cum reținem cu toții din cărțile lui Cesare Brandi, *Teoria dell restauro* și *Teoria e pratica dell restauro*.

Expoziție de restaurare: *Clujul Arheologic*, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, 2015.

Simpozion: Patru decenii de funcționare a Sistemului Românesc de Conservare și Restaurare a Patrimoniului Cultural Național, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, 2015.

Astfel, studenții de la Universitatea de Artă și Design Cluj-Napoca învață importanța unui proiect de restaurare și nu în ultimul rând cum să conceapă un astfel de proiect. Deoarece lucrează pe șantiere de restaurare, licența lor constă într-un proiect aplicat de restaurare ce are un caracter pluri-disciplinar.

Absolvenții cuprind în lucrarea lor de diplomă istoricul monumentului, iconografia, analizele chimice ale materialelor constitutive originale dar și identificarea unor eventuale materiale noi, de asemenea se cere prezența unor teste biologice, dacă se impune, un studiu arheologic de structură, hidrologie, în funcție de tipul și cauza degradării. De asemenea studenții sunt confrunțați și cu inspecții de șantier în timpul restaurării, efectuate de echipe pluri-disciplinare din partea Ministerului Culturii. Lucrarea finală de licență va fi prezentată în fața unei comisii universitare, unde trebuie să prezinte panouri ilustrate cu activitatea lor. Diseminarea activității lor este facilitată prin expoziția lucrărilor de licență de la toate departamentele universității într-un spațiu polivalent numit Expo Transilvania. Se organizează de asemenea expoziții cu rezultatele activității lor în Galeria Casa Matei a Universității de Artă și Design Cluj-Napoca, Muzeul Mitropoliei din Cluj, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, cât și în cadrul unor conferințe și saloane naționale și internaționale precum Saloanele Naționale de Restaurare, MATCONS (Matter and Materials in/for Heritage Conservation), YOCOCU (Youth in Conservation of Cultural Heritage).

În concluzie, în cadrul departamentului nostru, viitorii restauratori asimilează și dezvoltă cunoștințe și principii precum: *primum non nocere*, principiul minimei intervenții și cel al compatibilității între materialele constitutive originale și materialele de intervenție, respectarea instanței istorice și estetice, pentru că nu este atât de dăunător ceea ce lipsește cât poate fi ceea ce adăugăm. De asemenea, ceea ce rămâne esențial în formarea lor este de a avea o atitudine critică, de a respecta originalul și de a-și cunoaște limitele personale teoretice și practice, dar și limitele metodologiei intervențiilor contemporane.¹

---

¹ Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit de Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/132400, cu titlul „Tineri cercetători de succes – dezvoltare profesională în context interdisciplinar și internațional”.